

MARMUR. DWIE WERSJE ARTYKUŁU HASŁOWEGO
DO „SŁOWNIKA LUDOWYCH STEREOTYPÓW JĘZYKOWYCH” *

Przedstawiam dwie wersje artykułu hasłowego MARMUR do „Słownika ludowych stereotypów językowych”: pierwszą — silniej schematyzowaną, adresowaną raczej do odbiorców z kręgu badaczy folkloru i języka, drugą — ujętą swobodniej, przeznaczoną do szerszego odbioru (także dla nieprofesjonalistów). Zasadnicze kategorie, stanowiące o strukturze kognitywnej hasła, są w obu wersjach eksplikacji takie same: 1) usytuowanie w nadrzędnej klasie wraz z etymologią słowa; 2) wygląd; 3) cechy nie związane z wyglądem; 4) kolekcje (współwystępowanie); 5) zastosowanie jako materiału. Wersja pierwsza jest pozbawiona odniesienia do języka ogólnego, wersja druga — jako bardziej popularna — zawiera takie odniesienie. Inne jest w obu wersjach miejsce odnotowania liczby potwierdzeń wystąpienia wyrazu: w wersji pierwszej — łącznie z dokumentacją, w wersji drugiej — w ramach eseistycznej eksplikacji. Poza tym dokumentacja dla obu ujęć jest jednakowa.

Wersja I. Eksplikacja

MARMUR, kamień marmurowy —

[co to jest] *kamień* 1, 2; *drogocenny kamień* TN419B Księżpol 1984 AD; etymolog: *marmur* pochodzi od łac. *marmor*, wziętego z gr. ogólnej nazwy ‘kamienia’ BSEJPs. 323;

[jak wygląda] barwa: *biały* LitLud 1964 z. 1—2 s. 102 Skalmierzyce „pam.”, s frazeologizowane w postaci porównań *biały jak M*; *z twarzą jak M białóm* NKPP1 *biały* 4; *w rozmaitych kolorach* TN419A Gorajec 1984 KS, 3; ocena: *piękny* LitLud 1964 z. 1—2 s. 102 Skalmierzyce „pam.”;

[jaki jest] *twardy* 4, *zimny* [nieczuły] NKPP3 *zimny* 4;

[z czym współwystępuje] *marmurowe stoły* itp. przedmioty współwystępują w pieśniach z innymi drogocennymi rzeczami (zob. poniżej);

* Rozwiązanie skrótów do tekstów zamieszczonych w tej części — patrz s. 138.

[jaki ma zastosowanie] jako materiał do budowy obiektów (przedmiotów) związanych z przejściem do innego świata (lub stanu): a) kościoła KapBaj114 „baj.”; b) w baśniach i podaniach marmurowe (z M-u) są lub mają być: pałac czarnoksiężnika z *kryształowymi oknami i złotym dachem* 5; c) schody, które prowadzą pod ziemię 6, 7; sala podziemna 8; stół w podziemnej pieczarze 9; d) marmurowe (z M-u) są elementy urządzenia cmentarza, takie jak np.: *pomniki i posągi* Szym4/538, TN419A Gorajec 1984 KS; *krzyż* 10, *tablica* Szym4/538, *trumna* 11, Karł3/117; *kamień marmurowy* jest często *na grobie* 2, 12; e) w pieśniach zalotnych i kolędach noworocznych oznaka bogactwa i dostatku: *zamek marmurowy* 13, *ściany marmurowe* 14, 15, 16, *okno marmurowe* 16war., *stoły marmurowe* 16war., współwystępujące najczęściej z *kryształowymi oknami* 14, 15, 16 i in. *dostatkami* oraz *droga wybita marmurem* 17 — zapowiadają one przejście do lepszego stanu; f) w pieśniach weselnych nakryty *marmurowy stół* jest częstym motywem nie tylko oznaczającym bogactwo, ale i symbolizującym spełnienie przejścia, co nawiązuje być może do ołtarza i mediacyjnej symboliki kamienia 18; g) w kołysankach *kolibka* z M-u 19.

Dokumentacja

W kartotece słownika zgromadzono i w analizie wykorzystano 160 poświadczeń wystąpień słów *marmur* i *marmurowy*. (Dalej dokumentacja jak przy wersji II.)

Wersja II. Eksplikacja

MARMUR to według *Słownika języka polskiego* pod red. W. Doroszewskiego 'skała zawierająca jako główny składnik węglan wapnia, powstała z przeobrażenia wapienia pod wpływem temperatury i wysokiego ciśnienia; ładnie zabarwiona, dająca się polerować, używana w budownictwie i rzeźbiarstwie; przedmiot wykonany z tego materiału' (t. 4, s. 465).

W polszczyźnie ludowej nazwa *marmur* oraz przymiotnik *marmurowy* są używane stosunkowo rzadko. W kartotece *Słownika ludowych stereotypów językowych* na około 12 tys. poświadczeń wystąpień nazw skał i kamieni znajduje się 160 poświadczeń użyc tych słów.

Wyraz *marmur* pochodzi od łac. *marmor*, wziętego z kolei z greckiej ogólnej nazwy 'kamienia' (BSEJP s. 323) i w polskim języku ludowym ma sporo wspólnego z ogólną nazwą kamienia.

Powszechnie uważa się go za *kamień* 1 (o czym świadczy także druga

z używanych jego nazw — *kamień marmurowy 2*), a nawet za *drogocenny kamień* TN419B Księżpol 1984 AD.

Najważniejszą cechą jego wyglądu jest barwa. Istnieje wprawdzie świadomość tego, że marmur występuje w *rozmaitych kolorach* TN419A Gorajec 1984 KS, 3, ale najczęściej mówi się, że jest *biały* LitLud 1964 z. 1—2 s. 102 Skalmierzyce „pam.”, co jest językowo utrwalone i sfraeologizowane w postaci popularnych porównań: *biały jak M; z twarzą jak M białóm* NKPP1 biały 4. Ocenia się, że jest *piękny* LitLud 1964 z. 1—2. s. 102 Skalmierzyce „pam.”.

Tak jak inne kamienie jest *twardy 4* i *zimny* (nieczuły) NKPP3 zimny 4.

Z bliskiego pokrewieństwa marmuru i kamienia (zwłaszcza zaś *białego kamienia*) wynika odnotowany w zanalizowanym materiale (zarówno pieśniowym, jak i pozapieśniowym) zakres zastosowania marmuru.

Powszechnie uważa się, że z marmuru są zrobione (ew. zbudowane) obiekty (przedmioty) związane z *przejściem* (przechodzeniem) człowieka do *innego świata* (lub stanu). I tak w baśniach i podaniach *marmurowe* (z marmuru) są lub mają być: *kościół* KapBaj114 „baj.”; *pałac czarnoksiężnika z kryształowymi oknami i złotym dachem* 5; *schody*, które prowadzą pod ziemię, do *innego świata* 6, 7; *podziemna sala*, do której chroni się chłopiec walczący z diabłem 8; *stół* w podziemnej pieczarze 9.

Często także *marmurowe* (z marmuru) są elementy urządzenia cmentarza, takie jak na przykład *pomniki* i *posągi* Szym4/538, TN419A Gorajec 1984 KS; *krzyż* 10, *tablica* Szym4/538, *trumna* 11, Karł3/117. Fakt ten odnotowują opisy etnograficzne. Wiąże się z tym także lokalizacja *marmuru* (*kamienia marmurowego*): *na grobie* 2, 12.

W pieśniach zalotnych w pochwałach mieszkania panny *zamek marmurowy* 13, *ściany marmurowe* 14 lub w kołędach noworocznych *ściany marmurowe* w pochwałach mieszkania chłopca 15, a w innych pieśniach zalotnych w życzeniach panny dla siebie lub chłopca *ściany marmurowe* 16, *okno marmurowe* 16war., *stoły marmurowe* 16war., które współwystępują najczęściej z *kryształowymi oknami* 14, 15, 16 i innymi *dostatkami* — to oznaki *bogactwa i dobrobytu* (marmur jest wszak *drogocennym kamieniem*). One to, a także *droga wybita marmurem* 17 zapowiadają małżeństwo i przejście do lepszego stanu.

W pieśniach weselnych nakryty *marmurowy stół* jest częstym motywem nie tylko oznaczającym bogactwo, ale i symbolizującym spełnienie przejścia, co nawiązuje być może do ołtarza i mediacyjnej symboliki kamienia 18. W kołysankach z *marmuru* jest dziecięca *kolibka* 19.

Dokumentacja

1 — *wo, kamień może być zwykły, wopoka, może być kamień twardejszy, nie wiem, jak on tam pospolicie ma nazwę i może być granit, marmury. Rozmaite kamienie.* TN419 Gorajec 1984 KS; 2 — *Na moim grobie kamień marmunowy, a na tym kamieniu wianeczek różowy* Kolb44 Gór179 nr 166 Stróża pod Mysłenicami pśń weselna; war. Kolb25Maz97 nr 223 od Inowłódza (Rzeczyca) krakowiak; StoinPieś234 nr 521 Rychwałd; StoinPieś368 nr 817 Inwałd; 3 — *Marmury są w rozmaitych kolorach w okolicach Kielc i Chęcín: pod Kostomłotami zielony czerwono-plamisty, przy kieleckim zamku ciemny, na Karczówce i w górze Kadzielnia popielaty, koło Chęcín i w górze Jerzmoniec czerwono-cętkowany, w górze Zelejowej w plamy żółte z czerwonymi żyłkami ciągnie się aż do Miedzianki, w górze Zamkowej i Okrąglicy jest brązowo-czerwony, w Szewskiej (Szewce) popielaty, pod Jedlnią (Jedlnica) żółty, na gruncie miejskim Chęcińskim biały z osadem w pewnej części miedzi, w Słupcu brązowy, w Tarnoskale brudno-biały, w Olkuskiem w Szklarach czarny.* Kolb18 Kiel13 opis etn.; 4 — *Jakie łóżeczko miało Paneczko [Jezus]? Marmur twardy, żłób kamienny na takim to skład zbawienny spoczywał łożu.* Kolb22Łęcz23 nr 11 Kłodawa kolęda; 5 — [Czarnoksiężnik Czernuch rozkazał królewiczowi] »[...] Najprzód wybudujesz nocy dzisiejszej pałac z marmuru; okna w ścianach mają być kryształowe, a dach złoty. Jeżeli mi taki pałac wystawisz, to dobrze — a nie, to się pożegnaj z twoją głową!« Kolb14Poz39 nr 9 baśń cud. (pow. gminna); 6 — *Kamień pod dębem został odwalony, a gdy przyszedł po marmurowych schodach do znajomego mu salonu [podziemnego], zastał tam z wielkim swoim podziwieniem ośm pań.* Kolb14Poz133—134 nr 26 znad Gopła baśń cud.; 7 — [Parobek i trupia głowa weszli na cmentarz, tam się otworzyły marmurowe schody] *A tam pod ziemiom był obiad.* ZWAK5/3/218 Beskidzkie baj.; 8 — [Chłopiec walczy z diabłem] *Wtém woda zaczęła wzbierać i zalewać sklepienia; Antoni wstąpił do łodzi, a księżniczka uchwyciwszy żelazne wiosło, kierowała łodzią z wysileniem aż do sali marmurowej, gdzie woda uszła znów przez szpary.* Kolb14Poz218 nr 48 od Gniezna gad.; 9 — *Wieśniak znając miejsce tych skarbów, sprowadził na ich odszukanie górników; ci po odkopaniu w lochach gruzów spuścili się do sklepionej pieczary, gdzie zamiast skarbów ujrzeli na środku stół marmurowy, a na nim leżący krzyż czarny żelazny, parę pistoletów złożonych na krzyż i trzy gwoździe.* Kolb5Krak41 pod.; 10 — *Leży luba w ciemnym grobie, Bóg ją zabrał w ciemną noc, tylko księżyc świeci na krzyż marmurowy, dobranoc!* StoinPieś238 nr 527 Albin Górny pśń;

11 — *Juz Maciusia wiezą w marmurowy trumnie, wysty synkarecki: Wstań-ze Maciuś do mnie!* Kolb21Rad72 nr 146 od Iłży, Skaryszewa pśń

(rody, stany); 12 — *Jak-ci pomrzemy — z wielgiej miłości kazemy kości — w jeden grób złożyć — malmurem pokryć na wiek wiečności.* Kolb21Rad60 nr 121 od Radomia duma; 13 — *Oj, leluja, Kasieńku kochanie, masz piękne mieszkanie, zamek marmurowy, wierzch z kości słoniowej.* ChodŚp185 nr 110 pśń o zalotach, miłości i zdradzie; 14 — *U mojej matuli, u mojej kochanej, kryształowe okna, marmurowe ściany.* Kolb42Maz21 nr 1379 od Makowa (Zakliczewo) pśń zalotna; 15 — *Jasieńku kochanie, mas piękne mieszkanie, okna kryształowe, ściany marmurowe i piec z kafkami złotem pokrapiany. Łóżeczko cisowe, poduski puchowe.* KolLub 123 nr 135 Konopnica kolęda noworoczna; 16 — *Zeby mi było seć par koni w rzędzie, nim sama pani do pojazdu siędzie. Zeby mi była dróżka jaksamitem stana, bo jedzie pani — to pani kochana. Zeby mi były panny do ubioru, i chłopcy do stołu i chłopcy do dworu. Zeby mi była kapela do stołu, i zeby mi było sto panien do chóru. A we dworze będą ściany marmurowe, a we ścianach będą okna kryształowe.* Kolb25Maz2 nr 4 od Warszawy (Siekierki) pśń zalotna; por. war. [okna marmurowe]: Kolb36Woł 407—408 nr 623 Tuliczów pśń zalotna; [stoły marmurowe]: Kolb26Maz205 nr 237 od Żelechowa (Sokół, Gończyce) pśń zalotna; Kolb27Maz243—244 nr 174 od Płocka (Miszewo, Kosino), Kolb40MazP148—149 nr 46 od Osterode, Kolb41Maz38—39 nr 23 Działyn, ZWAK2(3)35 Ziemia Dobrzyńska, ZWAK2(3)36 od Bożemina (Ziemia Dobrzyńska); 17 — *Ta modnicka droga, wybita marmurem wszystkie modnicanki pod rozmajeronem.* Kolb6Krak 473—474 nr 782 ok. Krakowa (Modlnica); 18 — *Postawcie mu [kochankowi] matuleńku stół marmurowy, a na stole marmurowym obrus perłowy. Na obrusie na perłowym talérz toczony, na talerzu na toczonym kapłon pieczony.* Kolb16Lub255 nr 406 od Końskowoli, Puław pśń zalotna; war.: Kolb22Łęcz87 nr 124 od Dąbia (Tarnówka, Ladoródź), Kolb39Pom134—135 nr 74 (Lubowo, Łaszewo, Terespol, Pruszcz), Kolb27Maz158—159 nr 28 od Płocka (Miszewo, Kasino), Kolb40MazP128—129 nr 18, ZWAK2(3)41 Obory (Ziemia Dobrzyńska), Kolb27Maz246 nr 180 od Broku (Długosiodło), ChodŚp81 nr 14 Więclawice (Krakowskie) pśń weselna, por. WalPieś77 nr 38; 19 — *A lu lu lu lu lu kolibka z marmuru, pieluszki z rąbeczku, lulaj aniołeczku.* Kolb6Krak428 nr 687 Krzeszowice krakowiak kołyskowy, war. MAAE10(1908)227 Wysoka (Rzeszowskie).